

Gårde i Søndbjerg Sogn

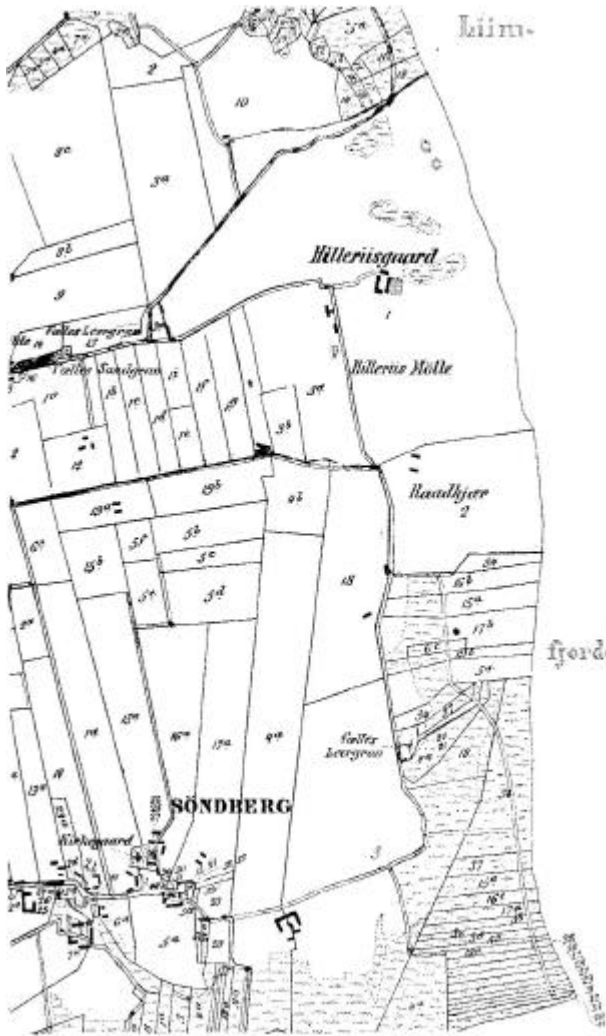
Af A. GADEGAARD

(Se kortet - oprindelig nr. 3 - 4 - 4a - 4b - 18).

GÅRDENE Helliis, Raakjær og Østergaard ligger alle med jorderne i forlængelse af hinanden på den sydøstlige side af Thyholm ud mod Limfjorden. Deres historie griber ind i hinanden på flere felter lige fra sagntiden til vore dage. Helliis og Melliis Mølle er tidligere omtalt i årbogen for 1933 og 1935.

Østergaard ligger sydligst af de tre ved vejen, der fører fra Søndbjerg by til stranden. Vejen, der nu er asfalteret havde for år tilbage en lidt anden føring de sidste 200 m. Sporene ses endnu - en hulvej, der var netop så bred, at en arbejdsvogn kunne køre der.

Egentlig burde man skrive Østergaarde, for den blev i sin tid delt i to gårde. Den har i virkeligheden altid bestået af to, idet der oprindeligt var to halvgårde med hver sin fæster, som det var skik og brug før år 1800.

Kort over Søndbjerg sogn.

”Østergaard” var en såkaldt enestegård, d. v. s. at den før udskiftningen havde sin jord liggende samlet i ét stykke i modsætning til andre bøndergårde i sognet.

Østergaard har derimod aldrig været en herregård, som det nogle steder er antydnet.

Østergaard er beliggende umiddelbart øst for Søndbjerg by, ca. 500 m fra Søndbjerg Strand. Fra skellet mellem Odby og Søndbjerg sogne ved Uglev går der en kanal, der udmunder i Limfjorden. Syd for Østergaard og på begge sider af denne kanal findes brede engstrækninger.

En arm herfra går ind øst om gården, og da Limfjorden formentlig i sin tid har oversvømmet denne eng, har Østergaard i tidernes morgen været beliggende umiddelbart ud mod vandet, der har omgivet den på to sider.

På et højdedrag nær fjorden findes en gravhøj, der nu er fredet, ”Kathøj”. Den minder os om, at her har der boet mennesker gennem mange århundreder.

Gårdens historie går ikke længere tilbage end andre bøndergårdes, men sagn og forskellige overleveringer er dog knyttet til den. I Danmarks gamle Folkeviser af Svend Grundtvig og A. Olrik finder man kæmpevisen om ”Liden Engel”. Handlingen er i én version henlagt til Østergaard og Helliis, der begge med et par km.s afstand ligger mod Søndbjerg Strand på den østlige side af Thyholm. Imellem dem ligger gården Raakjær, der også omtales i visen. Denne er i sin helhed og med forklaring optrykt ved S. C. Sortfeldt i Historisk Årbog for Thisted Amt, årgang 1930, og derfor skal den her kun gengives i uddrag. Den består iøvrigt af ikke mindre end 36 vers.

På Østergaard boede en herremand, Gjøde Loumandsen, og på Helliis en anden herremand, Ingvor Ingvorsen (Rotfeldt). Denne sidste havde besvangret førstnævntes søster, Haufred, som han havde ført til Helliis. I harme bestormer Gjøde Lovmandsen da med sine 30 jernklædte mænd Helliis, men det lykkes Ingvor og Haufred at undslippe, hvorefter de flygter gennem Raakjær Skov, forfølges af Gjøde L. og må skjule sig i Marie (Søndbjerg) Kirke.

Vers

1. Det var lochet hand Haufred, tog hende med ære og pris
Den første nat de sammen sov, det var i Helliis.
4. Indkom Sigvor Jonsen, han førte tidende nye
Her kommer Gjøde Lovmandsen fire vegne til by.
7. Så red de ud af Helliis igiennem Rochier skov
Så red de til Marie Kirke, så lidet monne de det love.
8. Det var liden Ingvor til Marie Kirke rendte
Det var Gjøde Lovmandsen, der gloend ild efter ham sendte.
10. Udkom st. Søren, han var deres sogneprest
Ibrænder ej Marie Kirk i dag, det råd er bedst.

Ingvor bad for sig men især for Haufred, efter at Gjøde Lovmandsen havde skudt kirken i Brand. Ingvor dræbte først hestene for at svale sig i deres blod, dernæst bad han Gjøde forbarme sig over sin søster, hvilket han gjorde og bragte hende ud af kirken gennem et vindue.

Vers

14. Det var liden Ingvor, han for alter stod

- og vi vil stikke vore heste ihjel og svale os på deres blod.
15. Det var liden Ingvor der han så blyet rinde
Jeg beder eder for den øverste Gud, I sparer den usle kvinde.
 16. De ragt ind deres glavind, de ragt ind med deres spyd,
saa toge de fru Haufred af kirkvindue ud.
 17. Sveden var hendes klæder, og sveden blev hendes haar
Saa gik hun ned til Kvindal, hendes søn frembaar.

Dalen hedder den dag i dag Kvindal, hvor Haufred et bøsseskud vest for kirken fødte sin søn. Hun opfostrede ham i hemmelighed efter at han var blevet døbt i Semb Skram (Hvidbjerg) Kirke, indtil han, der også blev kaldt liden Ingvor, blev 18 år.

Da ophidsede moderen ham til hævn over morbroderen, og en dag, da Gjøde gjorde sig lystig med sin svende, trængte Ingvar med sit mandskab ind til ham i Østergaard.

Vers

23. Det var liden Ingvar han kalder sine frænder i raad
Jeg vil ride til Østergaard og æske for min fader bod.
26. Det var liden Ingvar, han træder i stenstue frem
Hilset Gjøde Lovmandsen med ridder og jernklæd' mænd.
27. Her sidder du Gjøde Lovmandsen er lystig med dine mænd
jeg vil have bod i dag for min kære fader du brænd.

Gjøde Lovmandsen var en hård krigsmand og regnede ikke Ingvor for noget, men Ingvor gik ud og stak ild på gården og alle indebrændte.

Da han fortalte moderen dette, udbrød hun:

Vers

36. Det var fru Haufred af harme hænder slog
Før var det een skade, nu er det bleven to.

Det var 36. og sidste vers af denne rå og brutale begivenhed, der er tidsfæstet til det 13. århundrede. Den er dog formentlig endnu ældre, formodentlig fra den hedenske tid.

At Søndbjerg skulle have sit navn fra, at en nonne, som imod broderen, Gjøde Lovmandsens villie havde giftet sig med liden Ingvor i Helliis, fødte tvende sønner ved Kvindals bjerg, straks vesten for kirken, således som det omtales i Atlas Daniæ, kan næppe være sandsynlig. Navnet staves i 1630: Sønberigg, i 1408 og 1405: Sundberk og i 1382: Synbyrky. Stednavneforskere betoner, at byens navn ikke oprindeligt havde endelsen "bjerg", således at det nærmere skulle betyde Søndre Birk, et gammelt tingsted. Måske kan også betyde Sundbirk, jfr. Oddesund.

Af sagn, der har tilknytning til det foran meddelte, foreligger der forskellige:

Forhen var Østergaard en stor herregård, nu er den jo delt i to gårde. Dengang var der skov helt fra Rokjær og om til Uglev. Der var også skov ved Helliis, den gik derfra og helt nord til Egebjerg i Hvidbjerg Sogn.

Den skov, som engang stod ved Rokjær i Søndbjerg Sogn, skal have været en egeskov, og de stammer, som opgravedes der, var også eg.

Der var forhen så stærk skov fra Rotkjær og til Østergaard, at de kunne gå i trætoppene hele vejen. Den skov kaldtes Rotkjær Skov. Der var så store egetræer i den, at tømmeret i Søndbjerg Kirke blev skovet der.

Norden for Østergaarde i Søndbjerg og lige øster for kirken er en dam, der kaldes "Kiildam" (Kedeldam). "Der står en kjedel fuld af penge, så mange te de kan bygge kirken op for, når den engang atter brænder". Kiildam har bestået med samme navn gennem århundreder. For en snes år siden fandtes ildfast ler i dammens umiddelbare nærhed og ved udgravningen af dette synes dammen med kedel og penge at være forsvundet.

"Da Søndbjerg Kirke blev opbygget, blev der sat en kobberkjedel, der var fuld af penge ned i en dyb dam, der lå tæt ved Østergaard. Der skulle den stå, så længe til kirken brændte, så skulle disse penge bruges til at bygge den op for igen. Der fortaltes, at når dammen blev tør, så kunne man se kjedelen. Så hændte det engang, at dammen var omtrent udtørret, og da troede manden i Vester Østergaard, at han kunne se randen af kjedelen, og så gik han over til sin nabo i Østergaarden, og spurgte om han ville hjælpe ham at drage skatten op, for så ville de dele den rigdom, der fandtes deri. Jo, det ville den anden da gerne, og de fulgtes ad til dammen og vadede ud midt i den, og de fik også ganske rigtig fat i begge ører af kjedelen, men i det samme så manden i Vester-Østergaard, at hans gård stod i lys lue. Han slap forskrækket sit tag og løb hjemad, det bedste, han kunne, og den anden fulgte efter, men da de kom op til gården, stod den lige så godt som før. De lod alligevel pengene ligge, hvor de var, og folk siger da også, at de står der endnu".

At der i fortiden har været udbredt skov på egnen, er der ingen tvivl om. Navne som Egebjerg, Helliis og Jegind vidner også om det, men at de har været så tætte, at man kunne gå i trætoppene, er nok mildt overdrevet, selv om skovene på den tid havde et andet udseende end i dag. Det var lavstammede bøge, gamle knudrede ege (som man i dag kan se dem i Hald Egeskov ved Viborg) og andre lavstammede træer og buske, så måske overdriber sagnet ikke så meget endda.

De første autentiske oplysninger om Østergaard findes først i slutningen af 1600-tallet fra matriklen af 1664. Østergaard ejedes dengang af Margrethe Reedtz, "Rydhave" (ved Vinderup), Malte Sehesteds enke. Fæsterne var Mads Christensen og Christen Andersen. En stor del af gårdene i Søndbjerg-Odby hørte under godser syd for Limfjorden (Rydhave, Vejbjerggaard, Tvis Kloster m. fl.). Det har formentlig været en fordel, hvad hoveri angår.

Østergaards hartkorn var 15 tdr., 3 sk., 1 $\frac{1}{3}$ fdk., og de svarede i landgilde 12 tdr. byg, 2 tdr. rug, 1 svin, 1 pund smør (1 pund Hassing vægt = 9.767 kg), 4 snese ål og 14 tdr. havre. Det er temmelig meget og har sikkert været en hård belastning i en tid, hvor man også havde mærket fjendtlige troppers hærgen i landsdelen.

Ved opmålingen i 1683, hvor jorden ikke blot blev opmålt, men også vurderet efter bonitet, blev hver eneste ager indført i en markbog til brug ved matriklen for 1688. Man finder her nye fæstere, Niels Madsen, der antagelig er søn af Mads Christensen samt Jens Nielsen, men de er stadig "Røhafve tienere". Det vanskelige hverv som taxermand havde Peder Nielsen i Semb, Hvidbjerg Sogn, der vurderede de ialt 83,6 tdr. land dyrket areal. Af allerbedste jord gik der 2 tdr. på 1 tdr. hartk. God jord 4 tdr. = 1 td. hartk. Middel jord 6 tdr. = 1 td. hartk. Skarp jord 9 tdr. = 1 td. hartk. Ond jord 12 tdr. 1 td. hartk. Allerværst 16 tdr. = 1 td. hartk.

Agrenes mål indførtes i opmålingsprotokoller og sammendragningen i ekstraktopmålingsprotokoller. Disse to rækker indbandtes senere sammen med 1 à 2 sogne i hvert bind og benævntes: Markbøger.

Det er ganske interessant, at mange af navnene fra den tid stadig bruges endnu 200 år senere.

Norden Rehøye Fald med 18 agre, Havrelands Fald, 29 agre, hvoraf dog Christen Jensen og Lars Michelsen i Sdr. Raakjær, har ager nr. 3 og 4, Futelbache, 20 agre, hvoraf samme har ager nr. 1-8, Østergaard resten, men Futelbache ligger i Liung og bliver aldrig opbrudt, er ej heller besået i flere år. Bierre Fald, 17 agre, hvoraf en del er havrejord og grå sand og lidet muld med sten bemengt og andet er biugjord af mere sand end muld. Worm Toft, 11 agre, syd-nord. Randers Toft 7 agre, s-n. her afkortes 625 af for en Eng Hule. Øster Toft, 17 agre, s-n. goed biugjord, Øfven Dammen, 10 agre, ø-v havrejord med sten iblandt. Torbudsk ø-v. 16 agre, brødjord af rødagtig muld og sand. Østerlykke Fald, 11 agre ø-v. tjenlig til rug. Nøre Toft, 17 agre, ø-v. goed jord af mere muld end sand, tjenlig bedst til rug.

Foruden denne jord har Østergaard i Søndbjerg bys Indmark - norden Rehøye Fald: ”Goed Biugjord af sort muld og sand. De Hafuer got Høe 3 Less, Mosehø ½ Less. Kan Gress paa Øfver Drift 8 Høfder. Paa hvilende Jord 12-20. Skoutørf til egen Fornødenhed i Dens egen Kier hafver de i 30 Aar”.

Jo, det ser tilsyneladende ikke så dårligt ud for de to fæstere. Senere står der: ”Forskrefne Mænd køber og henter Biugningstemmer og Gafn-temmer i Housyssel, som er 14 Mile defra. Hafver til Mølle 2 Mil dorligen at kiøre, ligger ved Fjorden, dog benegtes at ingen Fidskeri drives”.

Så skulle der vel også svares afgift af det, og man har vist heller ikke troet alt for godt på det, idet der står: ”Eftersom den heele sogen ligger langs Limfjord, benegtes ingen Fidskeri bruges undtagen nogen fattig Huus Folk med Puldtz Waadder”. Måske er det rigtig og måske ikke, i hvert fald har fiskeriet haft sin store betydning for Søndbjerg bønderne. Fiskede de ikke, så handlede de med dem.

Fiskeri med pulsvåd blev betragtet som rovdrift og var af regeringen forbudt allerede i det 16. århundrede undtagen fra sct. Hans til sct. Bartholomæidag (24/6-24/8). For at undgå alt for stor rovdrift blev der fastsat en bestemt maskestørrelse, men dels er tjære godt til garn og dels lå Limfjorden langt fra København, så det klaredes sikkert altsammen.

”Rydhave”s ejer, Frederik Maltesen Sehested, overtog ”Østergaard” ved sin mor, Margrethe Reedtz’ død i 1691, og 4 år senere sælger Sehested igen ”Østergaard” til sognepræsten i Hvidbjerg, hr. Peder Nielsen, Hvidbjerg.

Fæsterne var da Niels Madsen og Jens Nielsen, der i årlig afgift svarede 2 tdr. rug, 12 tdr. byg, 14 tdr. havre, 2 pund smør, en boel galt (svin), 1 skovsvin, 1 fornød, 6 snese ål og 16 mark arbejdspenge. En fornød er et ungkreatur. At der også skal svares ål tyder på, at man trods alt alligevel har fisket lidt på fjorden på den tid.

Peder Nielsen Hvidbjerg ejede Østergaard indtil sin død i 1719 og derudover ca. 15 andre gårde i Søndbjerg-Odby. Ved skiftet efter ham blev hans formue gjort op til den meget betydelige sum af 7.325 rdl. Hans aktiver i Østergaard viste følgende:

Jens Nielsen skylder af hans halvgård, hartk. 5-0-1-0 à 40 rdl. = 201 rdl. Penge 10 rdl.

Christensen Jensen af hans påboende halvgård. 5-0-1-0 à 40 rdl. = 201 rdl. Penge 13 rdl.

Peder Nielsens enke, Martha Lyngbye, får Vester-Østergaard, hvis fæster er Christen Jensen.

Hr. Peders datter, mad. Mette Marie Hvidbjerg, enke efter spr. Mads Thorup i Ræhr, får halvdelen af Sønder-Østergaard, hartk. 2-4½-0 á 40 rdl. pr. tdr. hartkorn.

Hr. Peders søn, Niels Pedersen Hvidbjerg, forpagter på Kongensgaard, får den anden halvdel med samme hartkorn og vurderet til 40 rdl. Fæsteren var for begges vedkommende Michel Thomsen, d. v. s., at der nu er kommet nye fæstere på de to Østergaarde. Niels Madsen var død i 1714, 81 år gl.

Martha Andersdatter Lyngby, giftede sig anden gang med kapellan i Holstebro, Niels Jacobsen Smith, som senere blev afsat. I 1724 pantsætter hun sin halvpart i Østergaard (fæster: Chr. Jensen) tillige med 8 andre gårde i S. Odby.

Datteren Mette Marie pantsætter i 1730 sin halvpart i S. Østergaard, og den 2/11 1735 køber hun den anden halvpart i gården af sin broder, Niels Pedersen H.

Hidtil har dobbeltgården Østergaard hørt under godsejere og har været beboet af fæstere. Som det ses af kortet var de tilhørende jorder samlet i et stykke, matr. nr. 3 og 4, og bygningerne lå tæt ind mod skellet på hver sin side af denne og med ens bygninger på det sted, hvor Østergaard stadig ligger. Østergaard fremtræder herefter som to selvstændige af hinanden uafhængige gårde, Vestergaarden og Østergaarden.

Vestergaarden ejedes af Martha Lyngby indtil hendes død i 1744. Den overtages ifølge skøde af 26. maj 1744 af en lokal jorddrot, Mogens Christensen i Flovlev, som i 1750 sælger den til fæsteren, Christen Christensen, der er født på gården i 1710. Gården har stadig samme hartkorn 5-0-1-0.

Østergaarden ejedes som nævnt i sin helhed efter 1735 af mad. Mette Marie Hvidbjerg i Holstebro, og fæsteren var Michel Thomsen. Hun må have solgt den i tidsrummet 1735-1744, men det er hidtil ikke lykkedes at finde noget skøde. Ved hendes død og ved skiftet efter hende ses, at hun ikke ejede noget gods i Søndbjerg. Det er vel mest sandsynligt, at hun har solgt gården til Michel Thomsen, idet hans søn i 1778 optræder som selvejer af den.

I 1968 er ejerne henholdsvis frk. Søndergaard Knudsen og Anton Gadegaard.

Litteratur.

Evald Tang Kristensen: Danske sagn, 3. afd.

Matriklen 1664 og 1688.

Markbogen 1683.

Skøde og panteprotokoller for Refs Herred.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1968, side 22-32).